

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב

הפקולטה למדעי היהדות
הקמפוס

דף שבעי

פרשת צו ופורים, תשס"ה
מספר 593מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

הכיצד לא ידעו אחשוורוש והמן שאסתר יהודייה?

לשיא הדרמה מגיע סיפור מגילת אסתר במשתה השני שעורכת אסתר למלך ולהמן, שבמהלכו חל המהפך הגדול ביחסו של המלך להמן, מהפך שהביא על המן את קצו בתלייה. במשתה הזו היו כמה התרחשויות בלתי-צפויות, שגרמו למהפך והשלימוהו. הראשונה שבהן הייתה בקשתה של אסתר מאת המלך: "תנתן לי נפשי בשאלתי ועמי בבקשתי; כי נמכרנו אני ועמי להשמיד להרוג ולאבד" (ז:ג-ד).

על-פי פשוטן של מקראות נראה,¹ כי כאן שמעו המלך והמן לראשונה את אשר הסתירה אסתר במשך שנים, את זהותה, וידיעה זו באה להם כהפתעה גמורה. עובדה היא, שלאחר מכן מסופר במגילה: "והמן נבעת מלפני המלך והמלכה; והמלך קם בחמתו ממשתה היין... והמן עמד לבקש על נפשו מאסתר המלכה!" (שם:ו-ז) תגובתם הנסערת מלמדת על עצמת הרושם של הודעת אסתר. העובדה שהמלכה היא יהודייה מערערת את כל תכנית ההשמדה של היהודים, התכנית שהגה המן ואישר המלך אך ימים ספורים קודם לכן!²

ואכן, זהותה של אסתר לא הייתה ידועה עד לאותו משתה. המגילה מספרת לנו כי לאחר שהודחה ושתי ממלכותה, חיפש אחשוורוש אישה שתמלוך תחתיה, ובתוך הנערות הרבות שנקבצו אל שושן הבירה, הייתה גם אסתר, אלא שבשונה מכולן "לא הגידה אסתר את עמה ואת מולדתה" (ב:י). גם לאחר שנבחרה אסתר למלכה, והמלך אף עשה משתה לכבודה, מסופר: "אין אסתר מגדת מולדתה ואת עמה" (ב:כ). אין ספק, שהדגשת הדבר פעמיים במגילה מלמדת על חשיבותו של פרט זה בסיפור. לבטח היה ליסוד' הזו של אסתר משקל מכריע באותו משתה שהביא למפלת המן.³

אמנם על עניין זה עצמו תמהים רבים מפרשני המגילה:⁴ אף אם אסתר עצמה הצליחה להסתיר את זהותה היהודית, ולהתמיד בכך לאורך כל חמש השנים שחלפו מאז שנבחרה למלכה עד המשתה הנזכר,⁵ הרי גם בלי שהיא עצמה תסגיר את מוצאה, יכלו אחשוורוש והמן לדעת כי יהודייה היא, או לכל הפחות לראות בכך אפשרות סבירה!⁶ ראשית, אסתר נלקחה אל בית המלך מביתו של מרדכי, והוא היה "איש יהודי".⁷ זאת ועוד, אף לאחר מכן התנהל

¹ וכן דעת חז"ל. ראה למשל: ויקרא רבה כו, ח; איכה רבה א, מא; מדרש לקח טוב, אסתר ד, ח; שם ח, ב. ואין ספק שלו ידעו על כך לא היה אחשוורוש מאשר את תכנית ההשמדה, ואף המן לא היה מהין להציעה, ואולי בכלל לא היה נמלא חמה על מרדכי בידעו שהמלכה גם היא יהודייה! על עניין זה עמדו רבים מן המפרשים, וכך למשל כתבו ראשונים: "שאלו הגידה אסתר את עמה ואת מולדתה לאחר שנשאת לאחשוורוש, לא נתקנא המן למרדכי, ולא נתן לו אחשוורוש רשות לעשות בעם כטוב בעיניו". ראה: תוספות השלם (על אסתר), ירושלים תשס"ג, אסתר ב:יט, עמ' מח (בשם ר"י קרא ורשב"ם). ויש להוסיף, כי על-פי תרגום שני, אסתר ח:ז, אמר אחשוורוש לאסתר כי היא זו שגרמה לכל צרת היהודים בהסתרת זהותה מפניו. ובנוגע להמן יש להוסיף, שרבים כתבו, כי בדברים הללו הוא חשב להתנצל בפני אסתר באותו משתה ולומר לה שלא ידע ולא שיער בנפשו שהיהודים הם עמה, ראה למשל: מגילת אסתר עם פירושי ר' אלישע גאליקו, מהד' ר"מ פלאהר, לייקוואוד תשנ"ה, אסתר ז:ו, עמ' קכב.

² רבים כתבו כי גם מרדכי, בצוותו על אסתר שלא לגלות את זהותה, חשב כי בכך יקל עליה לפעול למען עמה בחצר המלך. כפי שאכן אירע בפרשת המן. ראה למשל: ר"י אבן יחיאל, אסתר ב, י; ר"מ אלשיך, משאת משה, אסתר ב, יא, מהד' ירושלים, תש"ן, עמ' תיא-תיב; ר"מ מפרנקפורט, מנחת ערב, בתוך מקראות גדולות "אורים גדולים", אסתר (עם אוצר פירושים קדמונים נדירים), ירושלים תשס"ה, כרך א, עמ' קלג.

³ שאלה אחרת שנדונה בהרחבה היא: מה גרם למרדכי לצוות על אסתר שלא לגלות את זהותה בשום פנים ואופן. והוצעו לה פירושים רבים ומגוונים, ראה למשל: ר"א שמאע, "מדוע לא הגידה אסתר את עמה ואת מולדתה?", הדסה היא אסתר (ספר זיכרון להדסה אסתר רבינוביץ ז"ל), אלון שבות תשנ"ט, עמ' 237-248.

⁴ כן עולה מפסוקי המגילה, וכך מפורש במדרש לקח טוב ח, ב. אמנם, במדרשי המגילה מובא שהמן העלה כאפשרות שאסתר היא יהודייה, ועם זאת לא חשש מכך. ראה: אסתר רבה ז, ד; מדרש אבא גוריון, פרשה ד.

⁵ קושי זה מתחזק במיוחד לאור מה שכתבו אחרונים, כי האמור במגילה (ב:ה): "איש יהודי היה בשושן הבירה", בא להורות כי מרדכי, בשונה מן היהודים האחרים בעיר המלוכה, לא הצניע את יהדותו, אלא הוא ניכר כיהודי, הן במלבושיו הן במנהגיו, והיה מתפאר במקור

ביניהם קשר רצוף מסוים! כך למשל, מיד לאחר שנלקחה אסתר מבית מרדכי, מסופר (ב:יא): "ובכל יום ויום מרדכי מתהלך לפני חצר בית הנשים לדעת את שלום אסתר ומה יעשה בה". ולאחר שנבחרה אסתר, ובגתן ותרש ניסו להתנקש במלך, מסופר: "ויִוֹדַע הדבר למרדכי... ותֹאמַר אסתר למלך בשם מרדכי... ויכתב בספר דברי הימים לפני המלך" (ב:כב-כג). היאך ייתכן אפוא שגם אחשוורוש וגם המן לא חיברו את הפרטים הללו למסקנה הפשוטה, שאולי אסתר שייכת ל"עם מרדכי"?⁸ - יושם אל לב, כי גם אם נאמר, שבתחילה לא ידעו על מרדכי שהוא יהודי,⁹ הרי לאחר שנודע שהוא לא כורע ולא משתחוה להמן, ומסופר על עבדי המלך: "ויגידו להמן לראות הַיַּעֲמְדוּ דברי מרדכי, כי הגיד להם אשר הוא יהודי" (ג:ד), כי אז לבטח נתפרסמה זהותו והייתה ידועה לכול!

ליישוב שאלה זו הוצעו רעיונות שונים. יש שאמרו, כי באמת לא ידעו אחשוורוש והמן שאסתר נלקחה מבית מרדכי, והוצעו לכך כמה אפשרויות. כך למשל, כתב ר' יוסף נחמיאש (ספרד, מאה י"ד):¹⁰ "והנכון, שיצאה מבית מרדכי ללכת לבית אחת מחברותיה, ונלקחה בדרך באונס, ומרדכי ידע את הדבר ושתק, כי אם הייתה נלקחת מבית מרדכי היו מבינים מיד שהיא ישראלית!" ר' אלישע גאליקו (צפת, מאה ט"ז) כתב,¹¹ כי אף אם נלקחה אסתר מבית מרדכי, "אפשר שמרוב הבלבול והבהלה לא נודע מקומה איו, כי רבות היו הנלקחות והוחלפו ונתערבו". והיה מי שהגדיל וכתב,¹² כי אסתר הלכה אל בית המלך מיזמתה היא! ברם, כנגד דעה זו כתב ר"א גאליקו: "והדבר זר בעיני להאמין על צדקת כאסתר דבר כזה". וגם מלשון המקרא "ותלקח אסתר" (ב:ח) משמע שהיא נלקחה בניגוד לרצונה.¹³ מנגד היו שאמרו, כי ידוע היה שאסתר נלקחה מבית מרדכי, ועם זאת לא היה הכרח להסיק מכך כי היא יהודייה. כך, למשל, כתב ר' יצחק עראמה (ספרד, מאה ט"ו):¹⁴

שהם ידעו שלקחה מבית מרדכי אבל הוא הודיע להם איך הוא אומן לה לבד, כי אין לה אב ואם ושלא ידע בת מי היא, אלא שלהיותה יפת תואר וטובת מראה לקחה לו לבת, כסבור שהיא מזרע המלוכה מן הפרתמים, ומזה הטעם לא הכריחו להגיד, כי אם האומן לא ידע היא מנא ידעה.

שאלה דומה שהתעוררה בעניין הנידון הייתה: הרי בעיר שושן עצמה התגוררו יהודים רבים, ומן הסתם ידעו על מוצאה של אסתר וזהותה. ואם כן, היאך ייתכן שאף לא אחד מהם הלך מיזמתו וסיפר על כך למלך (עוד בטרם התנכל המן ליהודים), ולו בשביל בצע כסף או טובות הנאה מן המלכות!?

גם לשאלה זו הוצעו מספר פתרונות. היו שאמרו, כי לאמתו של דבר לא ידעו יהודי שושן מי היא אסתר. ישנה דעה, שמאז שנולדה, גדלה אסתר בבית מרדכי ולא יצאה מפתח ביתו, ולכן לא הכיר אותה איש, גם בקרב היהודים, חוץ ממרדכי!¹⁵ והיה מי שכתב,¹⁶ כי היהודים הכירוה כהדסה, אבל "כשנלקחה למלכות כדי שלא יכירוה, מרדכי שינה שמה וקראה אסתר, לרמוז לה שתסתיר את עצמה, ועל זה לא הכירוה אפילו היהודים עצמם".¹⁷

מנגד היו שאמרו כי היהודים הכירוה, וגם ידעו שנבחרה למלכה, אלא שמסיבות שונות נמנעו מלדווח על זהותה. על פי דעה אחת,¹⁸ מרדכי ציווה על היהודים שלא יגידו, והם צייתו להוראתו. ועפ"י דעה אחרת,¹⁹ שמרו היהודים על שתיקה מיזמתם, ומזה אפשר להסיק "כי לא היה אז בישראל דלטוריא ומלשינות, ושלוש ואחדות שררו ביניהם". והיה

מחצבתו ובאמונתו! ראה למשל: ר"ק קרויס (תקפ"ח-תרע"ה), **מגילת אסתר עם פירוש שושנת יעקב**, ב"ב תשנ"ט, אסתר ב:ה, עמ' כה-כו.

⁸ ויש מי שהקשה גם על מרדכי עצמו: "איך ערב מרדכי לבו ללכת לפני חצר בית הנשים לשאול על שלום אסתר... הלא מרדכי הי' ידוע לכל באי שער המלך שהוא יהודי, ואם ידרוש אחר שלום אסתר, הלא ירגישו שהיא יהודית"? ראה: ר"מ ראפפארט, **אמרי משה**, ווארשא תרמ"ט, עמ' 40-41, הערת המביא לבית הדפוס.

⁹ אמנם לפי המובא במדרשי חז"ל ידע אחשוורוש על זהותו של מרדכי מיד לאחר מינוייה של אסתר למלכה. ראה: **מדרש אבא גוריון**, פ"ב, עה"פ 'אין אסתר מגדת'; **מדרש פנים אחרים**, נוסח ב, פ"ב, עה"פ 'בימים ההם ומרדכי יושב בשער המלך' (שאסתר עודדה את אחשוורוש להושיב יהודי צדיק בשער המלך, ואמרה לו לבחור במרדכי). ולפי המובא במדרשי חז"ל, גם המן כבר הכיר את מרדכי כיהודי, וזאת עוד לפני שעלה לגדולה. ראה: **מדרש אגדת אסתר**, ה, ט; **ילקוט שמעוני**, אסתר, רמז תתרנו, עה"פ 'ומחר אעשה כדבר המלך' (על המן שמכר את עצמו לעבד למרדכי).

¹⁰ **פירוש מגילת אסתר לרבי יוסף נחמיאש**, מהדורת "אורים גדולים" (לעיל, הערה 3), עמ' פו, אסתר ב:ח.

¹¹ **מגילת אסתר עם פירוש ר' אלישע גאליקו** (לעיל, הערה 2), עמ' מא. וכן כתב ר' וידאל הצרפתי, **מגילת סתרים**, מהדורת "אורים גדולים" (לעיל, הערה 3), עמ' שעט, אסתר ב:י.

¹² כן הביא ר"א גאליקו, בפירושו שם, משם ר"י הכהן. וכבר ר"י עראמה העלה זו כאפשרות אבל שלל אותה. ראה: **מגילת אסתר עם פירוש עקידת יצחק**, מהד' ר"י אבידור, ירושלים תשס"ד, אסתר ב:י, עמ' כב.

¹³ כן מפורש במדרש **אגדת אסתר**, ב, ח: "ותלקח בעל כרחו ושלא בטובתה". כן הוא בתרגום ראשון שם: "ואדברת אסתר באונסא", וכן משתמע מבבלי מגילה טו, ע"א: "עד עכשיו באונס". אמנם הרד"ק בפירושו לבר' יב: טו, כתב: "באסתר אמר 'ותלקח אסתר' משמעו ברצונה".

¹⁴ ראה לעיל, הערה 12. כעין זה כתבו עוד, והוסיפו כי גם אסתר טענה שבמות הוריה לקחה מרדכי לו לבת, ולכן אין היא יודעת מי היו אביה ואמה. ראה למשל: ר' משה ב"ר אברהם מייזל, **תשועת חן**, דיהרנפורט תקפ"א, אסתר ב:י, דף ו סע"א-ע"ב; ר"ש הלוי נתנוון, **דברי שאול**, למברג תרל"ה, דף קצו ע"ב, ד"ה אין אסתר.

¹⁵ ר"י חיים מבגדד, **קרבן ישועה השלם**, ירושלים תשנ"ח, אסתר ב:ז, עמ' ד.

¹⁶ ר"א אביוב, **שמן המור**, אסתר ב:ז, מהד' ירושלים תשס"ד, עמ' סג, ד"ה עוד אפשר; שם, עמ' סט, ד"ה וכי תימא.

¹⁷ ויש שכתב לאורך גיסא, ששמה המקורי היה אסתר, ומרדכי שינה שמה להדסה. ראה: **תשועת חן** (לעיל, הערה 14), שם.

¹⁸ **שמן המור** (לעיל, הערה 16), עמ' סט.

¹⁹ ראה: ר"ז סורוצקין, **מגילת אסתר עם ביאור חוט של חסד**, ירושלים תשל"ו, עמ' לז.

מי שכתב,²⁰ כי היהודים שמרו על שתיקה, כי חששו פן תעניש אותם אסתר, אם יגלו את זהותה! אכן, רבים פירשו,²¹ ובכך יישבו גם את הקושי הקודם הנוגע למרדכי, כי יש לזכור שעל אסתר נכתב: "ותהי אסתר נשאת חן בעיני כל ראייה" (ב: טו), ולימדונו חכמי התלמוד (בבלי מגילה יג, ע"א): "מלמד שלכל אחד ואחד נדמתה לו כאומתו". אמור מעתה, נס זה לא עשאו ה' בכדי, אלא בכך רצה לסייע לאסתר להסתיר את זהותה, באופן שאחשוורוש והמן יהיו בטוחים שהיא איננה יהודייה, ושום יהודי לא יוכל לגלות את מוצאה, שהרי הכול סברו וטענו שאסתר היא משלהם!

נוסף לאמור הוצעו עוד שתי גישות מיוחדות, המיישבות את הקשיים הנדונים. היו שאמרו,²² וזאת בניגוד גמור למקובל, כי אחשוורוש ידע שאסתר יהודייה, אלא שהוא לא ידע את ייחוסה, שהיא משבט בנימין, ממשפחת שאול המלך, והוא הדבר שנמנעה אסתר מלהגיד.²³ לעומתם, ר' שמואל די אוזידא (צפת, מאה ט"ז) אומר על הקשיים הנזכרים:²⁴

ולי נראה שאין לתמוה על זה, כי כיון שהכל היה מעשה ניסים ותשועה צפונה לעתות בצרה, גם זה היה מעשה ניסים, והשי"ת סכל עצתם שלא ידעו ולא הבינו מבית מי לקחיה, באופן שלא ידעו כלל עמה ומולדתה עד אשר בא עת אשר הוצרך הגילוי באומרה 'כי נמכרנו אני ועמי להשמיד' (אס' ז: ד) כו', ואז תמה המלך ואמר 'מי הוא זה ואיזה הוא' כו'.

לדברי ר"ש די אוזידא, עניין יהדותה של אסתר היה אמור להיות ידוע לכול, אלא ש"מאת ה' הייתה זאת" שלא נודע הדבר ונעלם מעיני כול, ולפי דבריו למדנו על נס נוסף המצטרף אל מסכת הנסים והנפלאות שעשה ה' לאבותינו בימי מרדכי ואסתר!

ד"ר בעז שפיגל
המחלקה לתלמוד

²⁰ ר"א הכהן, **מדרש אליהו**, טשרנוביץ תר"ך, ביאור על מגילת אסתר, דף פא ע"א, ד"ה אי נמי. ובהמשך העלה טעם נוסף, שחששו היהודים כי לאחר שידע אחשוורוש שאסתר יהודייה הוא יהרגנה, ולבסוף יתחרט על הריגתה, כפי שאירע עם ושתי, ואז אותם שגילו את זהותה, שגרמו למיתתה, ייענשו אף הם במיתה!

²¹ ראה: רש"י על עין יעקב, מגילה יג, ע"א; ר"א צהלון, **ישע אלקים**, מהד' ברוקלין תשנ"ב, עמ' מה; **מדרש אליהו** שם; ר"מ סופר, **תורת משה השלם** (עה"ת), מהד' ירושלים תשנ"ה, ספר שמות, עמ' קעג, ד"ה ותהי; ר"א ציניץ, **מלוא העומר**, אסתר ז: ז; ר"י חיים, **בן יהודע**, מגילה שם (משם בנו ר' יעקב); ר"ז סורוצקין (לעיל, הערה 19), עמ' לה.

²² ר"י עראמה (לעיל, הערה 12) שם, עמ' כג-כד; שמן המור (לעיל, הערה 16), אסתר ב: י, עמ' סט-ע.

²³ אמנם, גישה זו מעוררת על עצמה קושי אחר: כיצד אישר אחשוורוש את תכנית המן להשמדת היהודים אם ידע שהמלכה עצמה יהודייה? ולבעלי גישה זו יש מהלך מיוחד בהבנת הדבר, ועיקרו שאחשוורוש באמת לא ידע כי תכנית ההשמדה מכוונת ליהודים!

²⁴ **ביאור רבי שמואל די אוזידא**, על מגילת אסתר, מהד' רח"א קאופמן, ירושלים תשנ"ג, עמ' פב.